

Przemiany ludnościowe we Wrocławiu po 1945 r.

demografia # Wrocław # migracje # przyrost naturalny # niż demograficzny
demography # Wrocław # migrations # natural increase # demographic
decline

Celem artykułu jest ukazanie kierunku i skali obserwowanych, specyficznych zmian w stanie i strukturze ludności Wrocławia na przestrzeni ostatnich 70 lat w świetle wybranych danych statystycznych. Zasadniczym źródłem informacji są dane zbierane i gromadzone przez Urząd Statystyczny we Wrocławiu, w szczególności opracowania statystyczne wyników sprawozdawczości bieżącej w zakresie badań demograficznych oraz wyników powszechnych spisów ludnościowych. Analizę uzupełniono zaprezentowaniem prognozy ludności (stanu i struktury ludności, kształtowania się trendów składowych ruchu naturalnego) na lata 2017–2030 na podstawie badań metodologicznych prowadzonych przez GUS w latach 2013–2014.

The aim of the article is to show the direction and extent of the observed, specific changes in the status and structure of Wrocław population over the last 70 years, through the prism of selected statistical data. The main source of information is the data gathered and collected by the Statistical Office in Wrocław, in particular statistic studies regarding the results of ongoing reporting in the field of demographic surveys and the results of population censuses. The analysis is complemented by the presentation of the population forecast (population status and structure, trends in natural movement components) for years 2017–2030, based on methodological research conducted by the Central Statistical Office [GUS] in years 2013–2014.

OPEN ACCESS

Citation: Stańczyk E., Przemiany ludnościowe we Wrocławiu po 1945 r., „Miasto. Pamięć i Przyszłość: Wrocławski Rocznik Samorządowy” – No 2

<https://doi.org/10.26774/mpp.32>

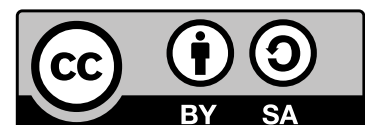
Editor: Katarzyna Uczkiewicz

Received: October, 2017

Accepted: December, 2017

Published: December, 2017

Copyright: © Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, with indications if any changes are made. All derivative works must be licensed under the same licence.

Dr Elżbieta Stańczyk – absolwent Wydziału Matematyki i Informatyki Uniwersytetu Wrocławskiego, dr nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, specjalność - demografia; do 2005 r. pracownik naukowy Uniwersytetu Wrocławskiego. Obecnie główny specjalista Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, w Dolnośląskim Ośrodku Badań Regionalnych, gdzie zajmuje się inicjowaniem i prowadzeniem analiz statystycznych sytuacji społeczno-gospodarczej i środowiskowej regionu, w tym opracowywaniem publikacji o charakterze analitycznym oraz informacyjnym. Jej zainteresowania badawcze to m.in. współzależności rozwojowe procesów demograficznych z innymi procesami i zjawiskami społeczno-ekonomicznymi, przebieg zjawisk demograficznych w ujęciu historycznym, metody analizy zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów. Autor ponad 35 publikacji naukowych, w tym czterech publikacji książkowych.

Celem artykułu jest ukazanie kierunku i skali obserwowanych, specyficznych zmian w stanie i strukturze ludności Wrocławia w ciągu ostatnich 70 lat w świetle wybranych danych statystycznych. Zasadniczym źródłem informacji są dane zbierane i gromadzone przez Urząd Statystyczny we Wrocławiu, zwłaszcza opracowania statystyczne wyników sprawozdawczości bieżącej w zakresie badań demograficznych oraz wyników powszechnych spisów ludnościowych. Analizę uzupełniono zaprezentowaniem prognozy ludności (stanu i struktury ludności, kształtowania się trendów składowych ruchu naturalnego) na lata 2017–2030 na podstawie badań metodologicznych prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w latach 2013–2014.

Zmiany w stanie i strukturze ludności

Wrocław, czwarte pod względem liczby ludności miasto w Polsce (po Warszawie, Krakowie i Łodzi) i największe miasto na Dolnym Śląsku, pod koniec 2016 r. liczył 637,7 tys. mieszkańców

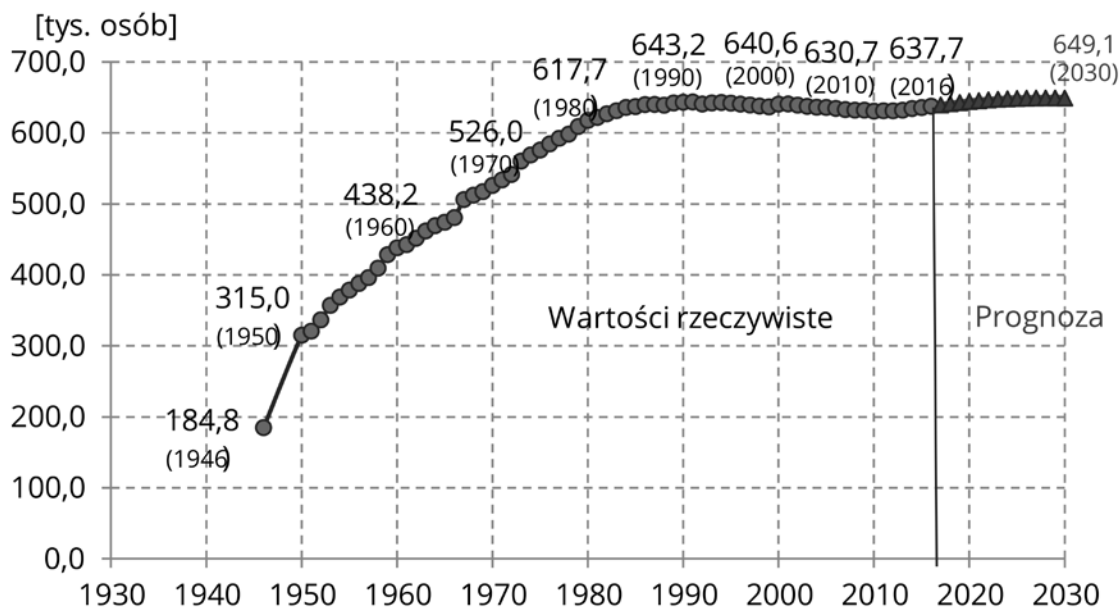
(skupiając 22 proc. ludności w obecnym województwie dolnośląskim).

Przed wybuchem II wojny światowej w 1939 r., czyli ok. 80 lat temu, Wrocław z liczbą ludności na poziomie 621 tys. osób¹ był jednym z największych miast niemieckich. Do 1944 r. miasto pozostawało poza obszarem bezpośrednich działań zbrojnych, stąd też notowano tu znaczny napływ ludności cywilnej. Według danych szacunkowych razem z imigrantami z głębi Niemiec liczba jego mieszkańców sięgała w 1944 r. miliona. W 1944 r. z uwagi na zbliżanie się frontu wschodniego Wrocław został ogłoszony zamkniętą twierdzą, a w styczniu 1945 r. zarządzo- no przymusową ewakuację ludności cywilnej.

Przeprowadzony po zakończeniu działań wojennych, w lutym 1946 r., sumaryczny spis ludności wykazał, że we Wrocławiu mieszkało już tylko 168,5 tys. osób (z tego 110,6 tys. mieszkańców, tj. 65,8 proc., stanowiła ludność niemiecka), a pod koniec tego roku szacowano liczbę mieszkańców na 184,8 tys. osób. (ok. 34 proc. ówczesnego woj. wrocławskiego).

1. Por. m.in. *40 lat Wrocławia*, Wrocław, Wojewódzki Urząd Statystyczny, 1985, s. 12; *1939–1945 Pro memoria*, Warszawa, GUS, 2015, s. 10; *Historia Polski w liczbach*, Warszawa, GUS, 1994, s. 155.

Wykres 1. Liczba ludności Wrocławia w latach 1933–2030

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu oraz *Prognozy ludności gmin na lata 2017–2030*, Warszawa, GUS, 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

W latach 1946–1948 ludność niemiecka masowo, ale i przymusowo, wyjeżdżała z miasta. Według stanu na 31 grudnia 1946 r., stanowiła ona 8,4 proc. ogółu mieszkańców Wrocławia, a w końcu 1948 r. – 1,3 proc.². Jednocześnie do miasta przybywała ludność polska.

Wykres 1 przedstawia dynamikę liczby mieszkańców Wrocławia w latach 1933–2016 oraz prognozowaną liczbę mieszkańców do 2030 r.

Prezentowane na wykresie dane zwracają uwagę na katastrofalne skutki II wojny światowej w zakresie zmniejszenia liczby mieszkańców Wrocławia (o przeszło 70 proc. w porównaniu z 1939 r.) i równocześnie – na kompensację liczby wrocławian (poziom z 1939 r. został osiągnięty dopiero w 1981 r.).

Różny stopień zniszczeń wojennych oraz poziom warunków życia oraz trudności w odbudowie zniszczeń powodowały dysproporcje w tempie odbudowy potencjału demograficznego

2. Por. m.in. *Wrocław w liczbach 1945–1970*; Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1970, s. 11–13 oraz *Statystyka miasta Wrocławia*, z. 1, *Ludność 1946–1965*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1966, s. XII–XV.

Wrocławia na tle innych dużych miast. W grupie dużych miast Wrocław wraz z Gdańskiem i Szczecinem wyróżniał się w pierwszych latach powojennych wysokim tempem przyrostu rzeczywistego ludności. W latach 1946–1960 przybyło 253,4 tys. mieszkańców (czyli nastąpił ok. 2,5-krotny wzrost liczby ludności)³, podczas gdy w następnym 15-leciu przybyło tylko 137,7 tys. osób (wzrost o 31 proc.). W kolejnych latach dynamika zmian liczby ludności stawała się coraz słabsza, aż tempo wzrostu liczby ludności się ustabilizowało. Stało się tak bardziej za sprawą naturalnych procesów demograficznych niż ruchów migracyjnych (odgrywających dominującą rolę we wzroście stanu liczebnego miasta do 1950 r.).

W piętnastoleciu 1975–1990 przybyło już tylko 67,3 tys. ludności (czyli nastąpił wzrost o 12 proc.). Po 1991 r., w którym odnotowano najwyższą w badanym okresie liczbę mieszkańców Wrocławia, wystąpiła nieznaczna tendencja spadkowa liczby mieszkańców. W latach 1991–2010 ubyło 12,9 tys. wrocławian (czyli nastąpił spadek o 2 proc.). W ostatnim pięcioleciu nastąpiło zahamowanie tempa tego spadku i obserwuje się już niewielkie przyrosty liczby ludności. W tym okresie m.in. mniej było wymeldowań z pobytu stałego, szczególnie wymeldowań na wieś. Zmniejszył się odpływ ludności do strefy podmiejskiej Wrocławia⁴.

Zgodnie z założeniami prognozy ludności na lata 2016–2030, opracowanej przez GUS na poziomie gmin⁵, we Wrocławiu odmiennie niż w większości innych miast oraz odmiennie niż

w skali całego kraju w najbliższych latach należy oczekiwać, że liczba ludności będzie nieznacznie rosła⁶.

Szacuje się, że od 2016 r. do 2030 r. liczba ludności Wrocławia zwiększy się z 637,7 tys. osób do 649,1 tys. osób. To oznacza, że w końcu przyjętego horyzontu prognozy liczba mieszkańców będzie – w porównaniu z 2016 r. – większa o 11,4 tys. osób, tj. o 1,5 proc. Średnioroczny przyrost rzeczywisty ludności będzie wynosił ok. 11 osób na każde 10 tys. mieszkańców (wobec 18 osób na 10 tys. mieszkańców w okresie 2010–2016 oraz 687 osób w okresie 1946–1960).

W świetle szacunków większość głównych ośrodków miejskich w Polsce będzie notowała spadek populacji. Spośród 39 miast liczących powyżej 100 tys. mieszkańców oprócz Wrocławia jedynie w 5 miastach wystąpi wzrost liczby ludności: w Rzeszowie, Warszawie, Gdańsku, Krakowie oraz w Zielonej Górze, w tym tylko

3. W tym do 1950 r. liczba ludności wzrosła o ponad 80,7 tys. Spośród dużych miast większy przyrost bezwzględny liczby ludności wystąpił w Szczecinie – o 145,2 tys. osób (por. *Wrocław w 35-lecie na tle dużych miast Polski*, Studia i materiały nr 10, Warszawa, GUS, 1980, s. 6).

4. W ostatnich latach w granicach miasta powstały liczne osiedla, nastąpił dynamiczny rozwój budownictwa mieszkaniowego (w 2016 r. średnio na tysiąc wrocławian przypadało ok. 13 mieszkań oddanych do użytkowania, wobec zdecydowanie mniejszych wartości w latach wcześniejszych, np. w 2010 r. oddano 7 mieszkań na tysiąc osób).

5. Por. *Prognoza ludności gmin na lata 2017–2030*, która została opracowana w oparciu o długoterminowe założenia publikacji *Prognoza ludności Polski na lata 2014–2050* oraz *Prognozy dla powiatów i miast na prawie powiatu na lata 2014–2050*. Wymienione prognozy były tworzone przez GUS w latach 2013–2014 i zostały opublikowane w IV kw. 2014 r., <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

6. Należy mieć na uwadze, że podawana w rocznikach statystycznych liczba ludności gminy nie obejmuje imigrantów przebywających w Polsce czasowo oraz że w założeniach prognostycznych dla gmin (w tym dla Wrocławia) zostały uwzględnione tylko oficjalnie zarejestrowane migracje zagraniczne na pobyt stały.

Tab.1. Ludność Wrocławia na podstawie spisów ludności

Daty spisów	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Kobiety na 100 mężczyzn	Ludność na 1 km kw.
	w tys.				
14 II 1946	186,4	77,3	109,1	142	636
3 XII 1950	314,1	152,6	161,5	106	1072
6 XII 1960	438,4	212,6	225,8	106	1496
8 XII 1970	533,5	258,1	275,4	107	1820
7 XII 1978	597,8	285,9	311,9	109	2042
7 XII 1988	639,0	304,4	334,6	110	2182
20 V 2002	640,4	300,7	339,7	113	2187
31 III 2011	630,1	294,3	335,9	114	2152

Źródło: *Rocznik Statystyczny Wrocławia 2014*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu.

w Rzeszowie i Warszawie będzie to wzrost powyżej 5 proc. (odpowiednio o 7,2 proc. oraz o 5,1 proc.).

Przy interpretacji zaprezentowanych wyników w zakresie dynamiki zmian liczby ludności należy pamiętać, że zgodnie z założeniami metodologicznymi przy szacowaniu wartości prognozowanych uwzględnia się wyłącznie dane dotyczące oficjalnie zarejestrowanych migracji (zameldowań na pobyt stały/wymeldowań z pobytu stałego). Dlatego zarówno zjawisko suburbanizacji (znajdujące odzwierciedlenie w oficjalnych rejestrach), jak i migracje osób przybywających do wielkich miast w celu np. nauki lub w poszukiwaniu pracy (bez rejestracji zameldowań na pobyt stały) mogą wpływać na zaniżanie otrzymanych wielkości prognoz.

Dodatkowo na stan liczby mieszkańców danej jednostki terytorialnej, w szczególności Wrocławia, wpływają przesunięcia ludności z powodu zmian administracyjnych, tj. w wyniku przyłączenia terenów podmiejskich do obszaru administracyjnego miasta.

Pierwsza zmiana terytorialna Wrocławia nastąpiła po reformie administracyjnej przeprowadzonej w Polsce w 1950 r.⁷ Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów w sprawie zmiany granic miast Wałbrzycha i Wrocławia z 1 stycznia 1951 r. do miasta Wrocław dołączono z ówczesnego powiatu oleśnickiego Zakrzów i Zgorzelisko, a z ówczesnego powiatu wrocławskiego: Brochów, Bieńkowice, Jagodno, Klecinę, Lamowice Stare, Ołtaszyn i Wojszyce, Oporów, Muchobór Wielki, Sołtysowice oraz Wojnow⁸. Powierzchnia miasta zwiększyła się

7. Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa, Dz.U. 1950 r. Nr 28, poz. 255.

8. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 grudnia 1950 r. w sprawie zmiany granic miast Wałbrzycha i Wrocławia, Dz.U. 1950 r. Nr 57, poz. 509.

do 225 km kw. (przed wybuchem II wojny światowej miasto zajmowało obszar o powierzchni 175,1 km kw.).

Kolejne znaczące zmiany terytorialne wystąpiły na mocy Rozporządzeń Rady Ministrów z 1970 i 1973 r. W 1970 r. dołączono do miasta wieś Pawłowice z powiatu trzebnickiego, a w 1973 r. Wrocław rozszerzył granice miasta w kierunku zachodnim i północnym, przyłączając z powiatu wrocławskiego obszary wsi: Jarnołów, Jerzmanowo, Strachowice, Osiniec, Kłokoczyce, Lesicę, Lipę Piotrowską, Polanowice, Pracze Widawskie, Rędzin, Świniary, Widawę, Janówek, a z powiatu średzkiego obszary wsi: Marszowice, Mokra oraz Żar (łącznie powierzchnia miasta zwiększyła się w tych latach do 292,8 km kw.)⁹.

W tab. 1 przedstawiono podstawowe dane dotyczące stanu liczebnego ludności Wrocławia według przeprowadzonych po 1945 r. na ziemiach polskich spisów powszechnych ludności. Rozpatrując gęstość zaludnienia, jedną z najczęściej stosowanych w badaniach demograficznych charakterystyk rozmieszczenia ludności, można stwierdzić, że w świetle danych spisów ludności w okresie międzypisowym 1946–1960 we Wrocławiu średnio na 1 km kw. przybyło 860 mieszkańców, w dziesięciolecie 1960–1988 nieco mniej, bo 686 osób, natomiast według ostatnich spisów ludności w okresie 1988–2011 gęstość zaludnienia się zmniejszyła – średnio o 30 osób na km kw.

Według stanu z końca 2016 r. gęstość zaludnienia we Wrocławiu wynosiła 2178 osób/km kw.

W grupie większych miast wyższą gęstością zaludnienia wyróżniały się m.in. Warszawa (3391 osób/km kw.), Łódź (2375 osób/km kw.) oraz Lublin (2309 osób/km kw.).

Struktura ludności według płci i wieku

Struktura ludności według płci oraz wieku ma istotne znaczenie we wszelkich analizach demograficznych, gdyż determinuje ona m.in. natężenie małżeństw, urodzeń i zgonów, a w konsekwencji tempo zmian liczby ludności. Ma również znaczenie dla wielu sfer życia społeczno-ekonomicznego.

Podane w tab. 1 wartości współczynnika feminizacji pokazują, że w ogólnej liczbie mieszkańców niezmiennie nieznacznie przeważają kobiety. Na nieco zaburzoną dynamikę przewagi liczebnej kobiet nad mężczyznami w wybranych latach – wysokie wartości współczynnika feminizacji: 146 kobiet na 100 mężczyzn według sumarycznego spisu ludności w 1946 r. (w skali całego kraju 118 kobiet na 100 mężczyzn) – miały wpływ m.in. zgony mężczyzn w wyniku działań wojennych oraz wzmożone migracje (w tym wysiedlenia w skali Polski).

W strukturze ludności według płci w okresie 1950–1978 nie nastąpiły większe zmiany. Kolejne lata to okres tzw. echa wojennego – dużych strat w populacji mężczyzn w trakcie działań wojennych i relatywnie dużej przewagi liczebnej kobiet

9. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 1970 r. w sprawie zmiany granic miasta Wrocławia i powiatu trzebnickiego w województwie wrocławskim, Dz.U. 1970. Nr 8, poz. 70; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1972 r. w sprawie zmiany granic miast Krakowa, Poznania i Wrocławia, Dz.U. 1972 Nr 50 poz. 323; por. również *Rozwój terytorialny*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006, s. 757–758 oraz E. Czapiewski, R. Nowakowski, *Wokół podziałów administracyjnych Wrocławia i dyskusji nad reformą rad osiedlowych*, „Miasto. Pamięć i Przyszłość. Wrocławski Rocznik Samorządowy”, nr 1 (2016), Wrocław, s. 34.

nad mężczyznami w starszych grupach wiekowych, w przypadku których natężenie umieralności (szczególnie mężczyzn) było bardzo wysokie.

Obserwuje się wraz z upływem lat niewielki, ale systematyczny wzrost przewagi liczebnej kobiet nad mężczyznami.

Według stanu z końca 2016 r. współczynnik feminizacji kształtował się we Wrocławiu na poziomie 114 kobiet (przeciętnie w kraju 107 kobiet na 100 mężczyzn). Wysokie wartości tego współczynnika obserwuje się zazwyczaj w dużych miastach. Wśród dużych miast (powyżej 300 tys. mieszkańców) wysokim stopniem feminizacji wyróżniały się ponadto: Łódź (120), Warszawa (118) i Lublin (117)¹⁰. Zjawisko to może mieć związek z rozwojem w miastach funkcji usługowych, które wymagają zatrudnienia znacznej liczby kobiet (np. w instytucjach, których rodzaj działalności związany jest z administracją, ochroną zdrowia, edukacją). Duże nadwyżki liczby kobiet nad liczbą mężczyzn występują często na obszarach przemysłowych skupiających zakłady przemysłu przetwórczego, zwłaszcza włókienniczego i odzieżowego.

Struktura ludności według wieku zmienia się pod wpływem dynamiki liczby urodzeń, zmian w poziomie umieralności oraz migracji. Graficznym przedstawieniem struktury ludności według płci i wieku jest piramida wieku. Wraz z upływem lat kształt piramidy wieku mieszkańców Wrocławia, podobnie jak innych miast, się zmieniał, m.in. następowało kurczenie się podstawy piramidy (liczebności roczników najmłodszych). Wybrzuszenia na

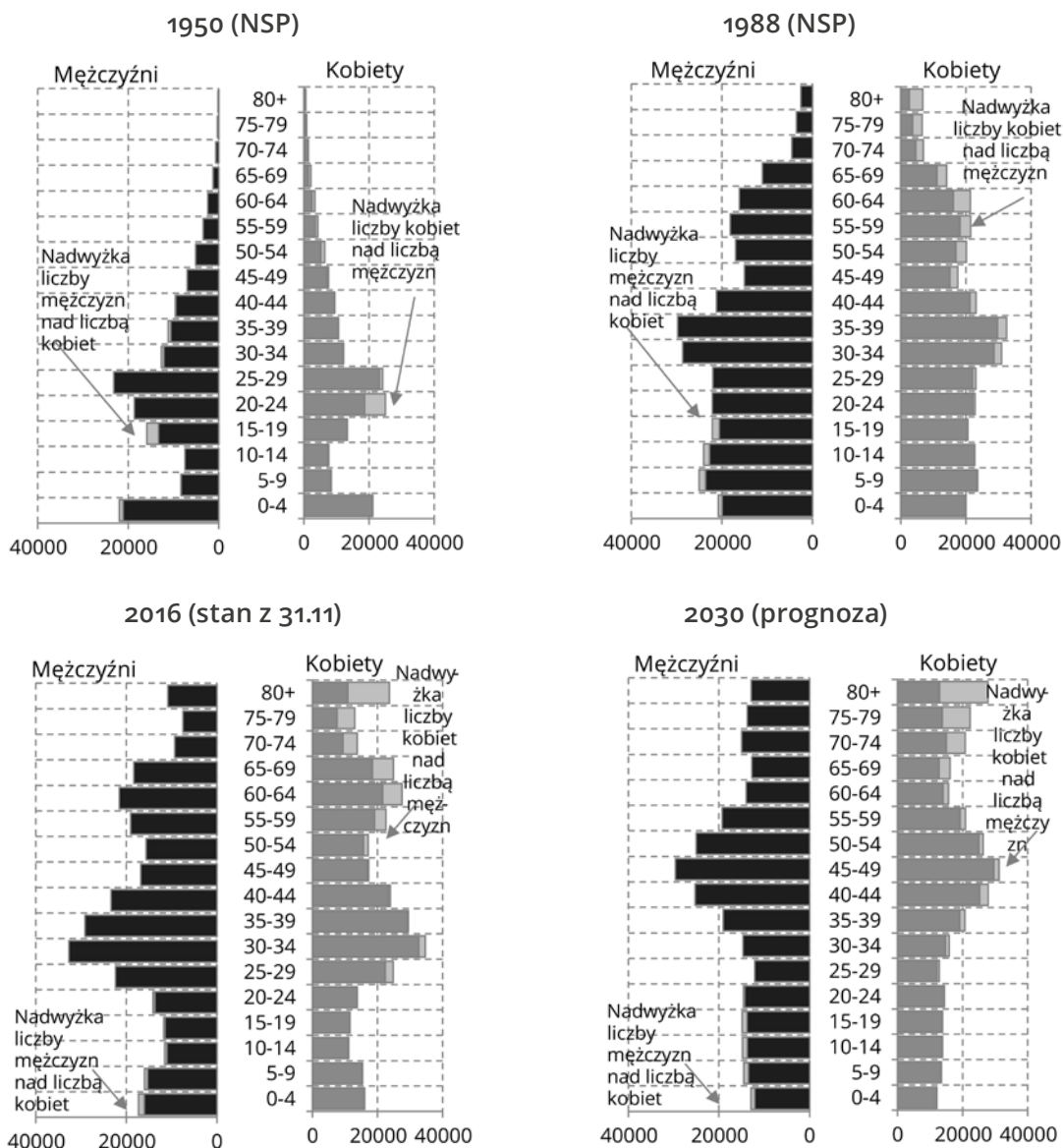
piramidzie wieku mogą świadczyć o wyżach urodzeń oraz o napływie ludności (szczególnie widoczne są one w grupach wieku 20–25 w 1960 r. oraz 25–39 lat w 1988 r.). Natomiast wklęsnięcia mogą być wynikiem dużego natężenia zgonów oraz niżów urodzeń (np. grupa wieku 0–5 w 1960 r.).

W tym opracowaniu na potrzeby analizy dynamiki zmian w strukturze wieku wyróżniono trzy podstawowe ekonomiczne grupy wieku:

- wiek przedprodukcyjny (przyszłościowy potencjał demograficzny – źródło potencjalnych, przyszłych zasobów pracy) – mężczyźni i kobiety w wieku 0–17 lat,
- wiek produkcyjny (potencjalne zasoby ludności zdolnej do pracy) – mężczyźni w wieku 18–64 lata, kobiety w wieku 18–59 lat,
- wiek poprodukcyjny (seniorzy – dziadkowie, babcie/emeryci) – mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety – 60 lat i więcej.

Dane zawarte w tab. 2 wskazują na duże różnice w dynamice wyróżnionych zbiorowości, ekonomicznych grup wieku. Do 1990 r. analogicznie jak w skali całego kraju we Wrocławiu liczbę ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym charakteryzował trend rosnący, przy czym wystąpiły duże różnice w tempie wzrostu. W okresie 1950–1990 grupa osób w wieku przedprodukcyjnym ponad dwukrotnie się zwiększyła (łącznie przybyło 82,5 tys. dzieci i młodzieży w wieku do 17 lat), natomiast grupa osób w wieku poprodukcyjnym, obejmująca głównie osoby, które już zakończyły

Wykres 2. Piramida wieku ludności Wrocławia w latach 1950, 1988, 2016 oraz 2030 r. (prognoza)

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu oraz *Prognoza ludności gmin na lata 2017–2030*, Warszawa, GUS, 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

Tabl. 2. Ludność Wrocławia według ekonomicznych grup wieku w wybranych latach

Lata	Wiek			Liczba osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	Liczba osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
	przedprodukcyjny	produkcyjny	poprodukcyjny			
	w tys.					
1950 ^a	78,8	211,9	18,2	45,8	37,2	8,6
1960 ^a	128,8	225,0	24,5	68,1	57,2	10,9
1970	146,9	340,9	38,2	54,3	43,1	11,2
1980	143,1	420,9	53,7	46,8	34,0	12,8
1990	161,3	397,2	84,7	61,9	40,6	21,3
2000	117,6	414,3	108,7	54,6	28,4	26,2
2010	92,2	415,1	123,3	51,9	22,2	29,7
2016	100,7	388,2	148,7	64,3	25,9	38,3

^a dane na podstawie spisów ludności

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

pracę zawodową i są poza rynkiem pracy, zwiększyła się ponad 4,5-krotnie (łącznie przybyło 66,5 osób starszych).

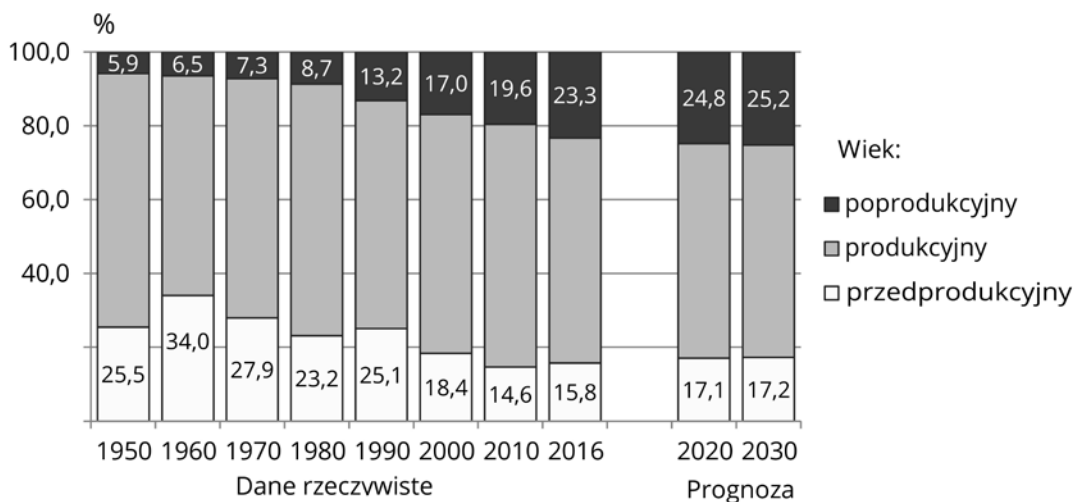
W strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku szczególne znaczenie na rynku pracy ma grupa ludności w wieku produkcyjnym, która stanowi potencjalne zasoby ludności zdolnej do pracy. Zbiorowość osób w wieku produkcyjnym w końcu 1990 r. liczyła 397,2 tys. osób. W porównaniu z 1950 r. stan liczebny potencjalnych zasobów ludności zdolnej do pracy zwiększył się o 185,3 tys. osób.

W kolejnych latach 1990–2016 na skutek dokonujących się przemian demograficznych (w zakresie rodności i umieralności, w tym wydłużenia przeciętnego trwania życia) nastąpiły

dalsze stopniowe przesunięcia w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku: sukcesywnie zmniejszały się liczba i odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym i jednocześnie utrzymał się wzrost liczby i odsetka osób w wieku poprodukcyjnym. Sytuacja ta świadczy o postępującym, dalszym, lecz coraz intensywniejszym starzeniu się społeczeństwa Wrocławia.

Według stanu z końca 2016 r. we Wrocławiu mieszkało 100,7 tys. dzieci i młodzieży do 17 lat (teraźniejszy i przyszłościowy potencjał demograficzny), tj. o 37,6 proc. mniej niż w 1990 r. (tylko o 28 proc. więcej niż w 1950 r.), oraz 148,7 tys. osób starszych, w wieku poprodukcyjnym, tj. o 75,6 proc. więcej niż w 1990 r. (liczebnie była to przeszło 8-krotnie większa zbiorowość niż w 1950 r.).

Wykres 3. Struktura ludności Wrocławia według ekonomicznych grup wieku w wybranych latach

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu oraz *Prognozy ludności gmin na lata 2017–2030*, Warszawa, GUS, 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

Zgodnie z założeniami prognozy ludności na lata 2016–2030 opracowanej przez GUS na poziomie gmin¹¹ we Wrocławiu w końcu przyjętego horyzontu prognozy liczba osób w wieku przedprodukcyjnym zwiększy się do 111,9 tys. osób, a osób w wieku poprodukcyjnym do 163,7 tys. Należy się spodziewać natomiast niewielkiego zmniejszenia potencjalnych zasobów siły roboczej – osób w wieku produkcyjnym (do 373,5 tys., tj. 3,8 proc. mniej niż w 2016 r.)

Począwszy od 2002 r., w przeciwieństwie do lat wcześniejszych, w ogólnej liczbie mieszkańców Wrocławia notowano więcej osób w wieku poprodukcyjnym niż osób w wieku przedprodukcyjnym. W skali całego kraju sytuacja

ta zaistniała dopiero od 2013 r. (w przypadku województwa dolnośląskiego od 2011 r.). Wśród miast, zwłaszcza dużych, Wrocław wyróżniał się szybszym tempem procesu starzenia się ludności. Poza Łodzią, w przypadku której już w 1998 r. odnotowano nadwyżkę liczebną seniorów nad dziećmi i młodzieżą do lat 17, w większości miast sytuacja ta wystąpiła w późniejszych latach: w Rzeszowie od 2013 r., Białymstoku i Radomiu od 2011 r., Lublinie od 2008 r. Odsetek dzieci i młodzieży (osób w wieku przedprodukcyjnym) w ogólnej liczbie wrocławian wynosił 15,8 proc. w końcu 2016 r. (wobec 25,1 proc. w 1990 r. i 25,5 proc. w 1950 r.), a odsetek seniorów

11. Por. *Prognoza ludności gmin na lata 2017–2030*, która została opracowana w oparciu o długoterminowe założenia publikacji *Prognoza ludności Polski na lata 2014–2050* oraz *Prognozy dla powiatów i miast na prawie powiatu na lata 2014–2050*. Wymienione prognozy były tworzone przez GUS w latach 2013–2014 i zostały opublikowane w IV kw. 2014 r., <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

(w wieku poprodukcyjnym) – 23,3 proc. (wobec 13,2 proc. w 1990 r. i 5,9 proc. w 1950 r.).

Osoby w wieku poprodukcyjnym stanowiły w 2016 r. wyższy odsetek m.in. w takich miastach, jak: Łódź (26,6 proc.), Katowice (24,6 proc.), Gdynia (24,4 proc.), Warszawa (23,7 proc.).

W analizach podaży zasobów siły roboczej na rynku pracy istotne są również relacje między poszczególnymi grupami ekonomicznymi ludności, które obrazuje m.in. współczynnik obciążenia demograficznego, tj. obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym. W badanych latach 1950–2016 szczególnie znaczące zmiany można zaobserwować, analizując wskaźniki cząstkowe, tj. relację liczby osób w wieku przedprodukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym oraz odrębnie – grupę osób w wieku poprodukcyjnym w stosunku do grupy osób w wieku produkcyjnym.

We Wrocławiu w 1950 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 46 osób w wieku nieprodukcyjnym (w skali całego kraju 73 osoby). W 1990 r. współczynnik ten wynosił 62 osoby (w kraju 72 osoby). A w końcu 2016 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym we Wrocławiu przypadały średnio 64 osoby w wieku nieprodukcyjnym, tj. podobnie jak w Krakowie, Lublinie, Katowicach, i o 5 osób mniej niż w Warszawie.

Dane zawarte w tab. 2 wskazują na stopniowe, z pewnymi wahaniem, zmniejszanie się obciążenia demograficznego ludnością w wieku przedprodukcyjnym i tendencję wzrostową obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym.

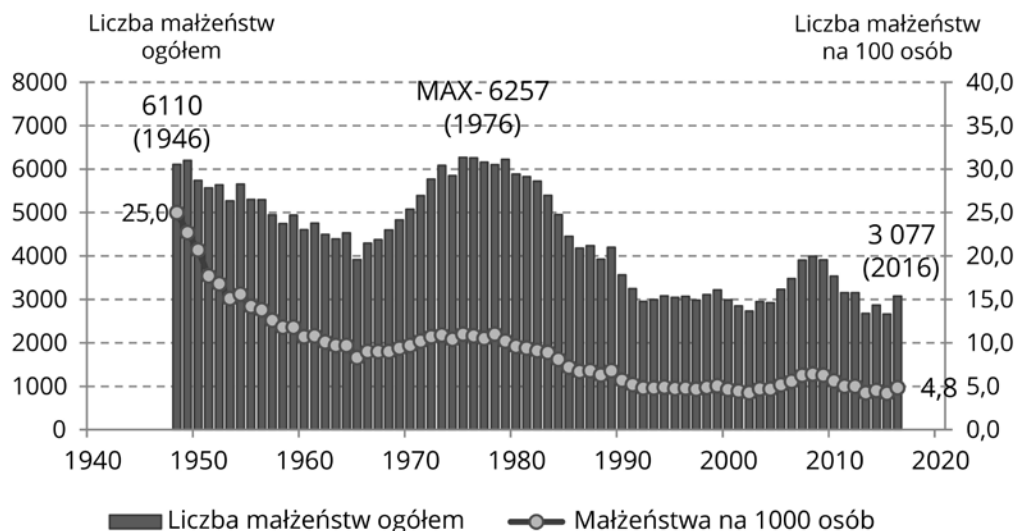
Analizowany wskaźnik dotyczący grupy wieku przedprodukcyjnego zmniejszył się o 11 punktów (o ponad jedną trzecią), a wskaźnik dotyczący grupy wieku poprodukcyjnego zwiększył się o 29 punktów (czterokrotny wzrost). W konsekwencji obciążenie demograficzne ludnością w wieku przedprodukcyjnym (26 osób na 100 osób w wieku produkcyjnym) od 2002 r. jest niższe niż obciążenie demograficzne ludnością w wieku poprodukcyjnym – 38 (w 1950 r. odpowiednio: 37 i 9).

Podobnie jak we Wrocławiu, obecnie i w innych miastach obciążenie potencjalnych zasobów pracy seniorami jest zdecydowanie większe niż obciążenie dziećmi i młodzieżą w wieku do 17 lat. Dla przykładu w końcu 2016 r. średnio na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało w Łodzi 45 seniorów – osób w wieku poprodukcyjnym (oraz 14 osób w wieku do 17 lat, tj. w wieku przedprodukcyjnym), w Warszawie – 40 seniorów (oraz 17 osób w wieku do 17 lat) i w Rzeszowie – 31 seniorów (oraz 18 osób w wieku do 17 lat).

Inną miarą wskazującą na starzenie się społeczeństwa jest relacja między analizowanymi generacjami: najmłodszą 0–17 lat (wnukowie) a pokoleniem 65+/60 (dziadkowie i babcie, emeryci).

Koncepcja takiego wskaźnika jest warta uwagi dlatego, że wyróżnione dwie grupy wieku zmieniają swoją liczebność w czasie i przestrzeni, podczas gdy odsetek ludności w wieku produkcyjnym w większym stopniu zachowuje pewną stabilność w czasie.

Wykres 4. Małżeństwa zawarte we Wrocławiu

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu oraz Prognoza ludności gmin na lata 2017–2030, GUS. Warszawa, 2016, (<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>).

W wyniku stopniowego, z roku na rok, zwiększania się odsetka osób starszych obserwuje się coraz większe wartości współczynnika wyrażającego liczbę osób w wieku 65+/60 (dziadkowie i babcie, emeryci) w przeliczeniu na 100 osób z grupy dzieci i młodzieży w wieku do 17 lat (wnuków). W 1950 r. współczynnik ten kształtował się na poziomie 23 osób w wieku poprodukcyjnym (dziadków lub babć, emerytów) na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym (z grupy dzieci i młodzieży w wieku do 17 lat – wnuków); w 1990 r. były to 53 osoby, a w 2016 r. było to 148 osób tj. ponad sześciokrotnie więcej niż w 1950 r.

Zatem w analizowanym okresie (1950–2016) znacznie pogorszyły się relacje międzypokoleniowe między osobami w wieku 65+/60

(dziadkami lub babciami, emerytami) a dziećmi i młodzieżą w wieku do 17 lat (wnukami).

Ruch naturalny. Reprodukacja ludności

W analizie ruchu naturalnego podstawowe znaczenie mają charakterystyki natężenia zawierania małżeństw i występowania urodzeń i zgonów, gdyż oprócz struktury według wieku czynniki te wpływają na przebieg procesu reprodukcji ludności. Zawieranie i rozwiązywanie małżeństw determinuje kształtowanie się liczby urodzeń oraz struktury ludności według stanu cywilnego.

W przypadku Wrocławia, podobnie jak w innych miastach, pierwsze dziesięciolecie analizowanego okresu wyróżniało się bardzo wysokimi

Tab. 3. Ruch naturalny we Wrocławiu w wybranych latach

Lata	Małżeństwa	Urodzenia	Zgony	W tym zgony niemowląt	Przyrost naturalny
W liczbach bezwzględnych					
1950	5740	11888	3153	1607	8735
1960	4606	8107	2106	330	6001
1970	5079	6671	2875	153	3796
1980	5883	10149	4803	242	5346
1990	3564	6526	5958	100	568
2000	2988	4567	6191	42	-1624
2010	3536	6554	6397	44	157
2016	3077	7106	6460	24	646
W przeliczeniu na 1000 osób					
1950	20,7	42,9	11,4	135,2	31,5
1960	10,7	18,9	4,9	40,7	14,0
1970	9,7	12,8	5,5	22,9	7,3
1980	9,6	16,5	7,8	23,8	8,7
1990	5,7	10,5	9,6	15,3	0,9
2000	4,6	7,1	9,6	9,2	-2,5
2010	5,6	10,4	10,1	6,7	0,2
2016	4,8	11,2	10,1	3,4	1,0

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu.

współczynnikami ruchu naturalnego, które w następnych latach systematycznie się zmniejszały, m.in. z powodu zakończenia procesu powojennej kompensaty urodzeń – wyżu demograficznego lat 50. XX w. Do roku 1960 liczba małżeństw i zgonów w przeliczeniu na tysiąc osób mocno się zmniejszyła, o mniej więcej połowę w stosunku do 1950 r. (z 20,7 promila do 10,7 promila).

W kolejnym pięcioleciu utrzymuje się tendencja spadkowa natężenia zawierania małżeństw. Kiedy badano strukturę wieku nowożeńców, zaobserwowano również zmniejszenie liczby osób wstępujących w związki małżeńskie w wieku poniżej 20 lat (zarówno mężczyzn, jak i kobiet). W dużym stopniu sytuacja ta wynikała z wprowadzonej w 1965 r. ustawy – kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ustalającego dolną granicę wieku na poziomie 21 lat dla mężczyzn wstępujących w związki małżeńskie, a dla kobiet 18 lat¹².

12. Por. art. 10. § 1. *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*; Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59; zgodnie z wprowadzoną w 1998 r. regulacją Kodeksu obecnie nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych osiemnastu lat. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła szesnaście lat, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny (art. 10).

Po 1970 r. zarówno liczba nowo zawartych małżeństw, jak i współczynnik małżeństw systematycznie rośnie. Zwiększenie się współczynnika małżeństw wynika ze zmiany struktury wieku ludności. W wiek matrymonialny wkraczają osoby urodzone w okresie wyżu demograficznego lat 50. XX w. Po 1976 r., w którym odnotowano największą liczbę nowo zawartych małżeństw, konsekwencją przemian w strukturze wieku wrocławian była tendencja spadkowa liczby i współczynnika małżeństw (z poziomu 10,8 promila w 1976 r. do 7,2 promila w 1985 r.).

Podobnie jak w skali kraju, malejąca tendencja liczby zawartych małżeństw po 1995 r. w 2014 r. lekko się zahamowała¹³. W 2016 r. zawarto we Wrocławiu 3077 małżeństw, o połowę mniej niż w 1950 r.

Utrzymująca się w każdym roku okresu 40-lecia powojennego znacząca nadwyżka urodzeń nad zgonami powodowała, że przyrost naturalny był dodatni. W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej, w okresie już sprzyjającym prokreacji, dynamicznie wzrastała liczba urodzeń (powojenna kompensata urodzeń) przy niewielkim zwiększaniu się liczby zgonów. W konsekwencji nastąpił eksplozywny wzrost wartości przyrostu naturalnego, który osiągnął maksymalną wielkość w 1951 r. W ciągu tego roku średnio na miejsce dwóch zmarłych osób przypadało 5 nowo urodzonych). A na każdy tysiąc osób w wyniku bilansu urodzeń i zgonów na każdy tysiąc przybyło wówczas ok. 33 osób (przeciętnie w kraju 19 nadwyżek urodzeń nad zgonami

w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców). Wśród dużych miast Wrocław wyróżniał się wysokimi wartościami przyrostu naturalnego. Dla przykładu w 1951 r. współczynnik przyjmował wartości: w Krakowie 11 promili, Łodzi – 16,9 promila, Poznaniu – 19,9 promila oraz 10,9 promila w Warszawie. W kolejnych latach przyrost naturalny był znacznie mniejszy, ale nadal dużo większy niż w innych miastach.

Wraz z obniżaniem się liczby urodzeń żywych wielkość przyrostu naturalnego malała. W latach 1992–2009 odnotowywano ubytek naturalny, największy w 1999 r., kiedy średnio na każde 10 tys. osób przypadało 26 zgonów nadwyżki nad liczbą urodzeń, a na miejsce trzech zmarłych osób przypadało nieco mniej niż dwie osoby nowo narodzone.

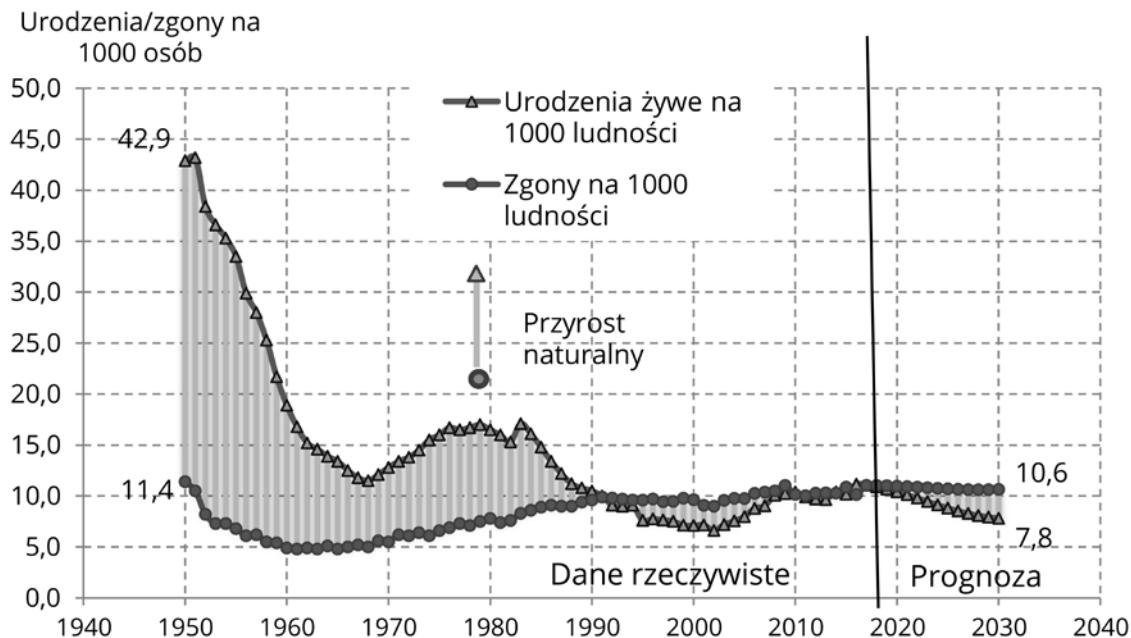
Badając strukturę urodzeń według kolejności urodzenia dziecka u matki, można stwierdzić, że zwiększa się odsetek pierwszych urodzeń, natomiast dalsze urodzenia proporcjonalnie się zmniejszyły, co świadczy i o tym, że następuje na przestrzeni badanych lat ograniczanie liczby urodzeń dzieci. W 1955 r. odsetek urodzeń pierwszego dziecka stanowił 37,1 proc., w 1964 r. – 46 proc., w 2002 r. – 55,5 proc. oraz w 2016 r. – 55,9 proc.¹⁴.

Obecnie, odmiennie niż w skali województwa, we Wrocławiu notuje się dodatni przyrost naturalny, który może być efektem tzw. drugiego echa wyżu demograficznego lat 50. XX w.

13. Por. *Statystyka miasta Wrocławia*, z. 1, *Ludność 1946–1965*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1966, s. 13.

14. *Dolnośląski Rocznik Statystyczny 1963* (m. Wrocławia i woj. wrocławskiego), Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1963, s. 55; *Rocznik Statystyczny Miasta Wrocławia 1967*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny, 1967, s. 15; *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie dolnośląskim w 2016 r.*, Wrocław, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 2017, s. 136.

Wykres 5. Ruch naturalny we Wrocławiu w latach 1946–2030

Źródło: Oprac. własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu oraz *Prognozy ludności gmin na lata 2017–2030*, Warszawa, GUS, 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.

i wejścia w wiek najwyższej płodności kobiet urodzonych w latach 1979–1985.

Zgodnie z opracowaną przez GUS prognozą liczby ludności na poziomie gmin do 2030 r. przez cały prognozowany okres utrzymywać się będzie ujemny przyrost naturalny. W przeliczeniu na tysiąc osób ubytek naturalny w końcu przyjętego horyzontu prognozy będzie się kształtował na poziomie minus 2,8 promila (wobec plus 1 promil w 2016 r.).

Poza podstawową syntetyczną miarą analizy procesu reprodukcji ludności, jakim jest ogólny współczynnik przyrostu naturalnego oparty

na zarejestrowanej liczbie urodzeń i zgonów, wykorzystuje się w analizach demograficznych współczynnik dzietności (teoretycznej) budowany w oparciu o cząstkowe współczynniki płodności.

Współczynnik dzietności w 2016 r. kształtował się na poziomie 1,284 i był na porównywalnym poziomie jak przeciętnie w województwie dolnośląskim (wyższym niż w 2000 r., w którym wynosił 1,0175).

Podobnie jak w skali całego kraju oraz w innych dużych miastach, również we Wrocławiu poziom dzietności nie gwarantował prostej

zastępowalności pokoleń. Przy założeniu, że w poszczególnych fazach okresu rozrodczego (15–49 lat) kobiety rodziłyby z intensywnością obserwowaną wśród kobiet w badanym roku, to tysiąc kobiet urodziłoby przeciętnie 1284 dzieci (w 2000 r. – 1018 dzieci).

Wyższą od poziomu we Wrocławiu wartość tego współczynnika odnotowano w 2016 r. w Warszawie (1,416) oraz Poznaniu (1,352) i Krakowie (1,323). Wartość współczynnika dzietności teoretycznej np. dla Warszawy wskazuje, że tysiąc warszawianek urodziłoby przeciętnie od 1416 dzieci, tj. o 133 dzieci więcej niż wrocławianki.

Modyfikacją współczynnika dzietności, przy wyodrębnieniu z ogólnej liczby urodzeń żywych urodzeń dzieci płci żeńskiej, jest współczynnik reprodukcji brutto, który przedstawia średnią liczbę żywo urodzonych córek przypadających na jedną kobietę będącą w wieku rozrodczym, przy założeniu, że kobieta będzie rodzić z identyczną częstością, jaką charakteryzują się wszystkie kobiety rodzące w badanym roku, dla którego oblicza się współczynnik reprodukcji (niezmienne współczynniki płodności – stały wzorzec płodności z danego roku). Zatem współczynnik reprodukcji brutto informuje, w jakim stopniu generacja matek zostanie zastąpiona przez populację córek przy niezmiennych warunkach płodności i braku umieralności.

Przy założeniu stałego wzorca płodności w roku 2016 r. średnio na każdy tysiąc kobiet w wieku rozrodczym przypadało we Wrocławiu 619 żywo urodzonych córek (tj. o 75 córek mniej

niż w Warszawie, która ma najwyższy współczynnik wśród dużych miast) oraz o 76 córek więcej niż w 2000 r. Dla porównania w 1950 r. we Wrocławiu średnio na każdy tysiąc kobiet w wieku rozrodczym przypadały we Wrocławiu 1662 żywo urodzone córki (kobiety rodziły zdecydowanie więcej córek, niż było w tym okresie ich matek i zapewniały w przyszłości zastępowalność pokoleń).

Obecnie na podstawie danych za 2016 r., przy niezmiennych warunkach płodności i braku umieralności, generacja matek została by zastąpiona przez znacznie mniej liczną populację córek – mniejszą o 38,1 proc. (w Warszawie mniejszą o 30,7 proc.), podczas gdy w 2000 r. – mniejszą o 45,7 proc. Natomiast w 1950 r. przy niezmiennych warunkach płodności i braku umieralności generacja matek mogłaby być zastąpiona przez znacznie liczniejszą populację córek – większą o 66,2 proc. (a w 1960 r. równą lub mniejszą o 2,1 proc.).

Ruch wędrowniczy

Jednym z głównych czynników, który wpływa bezpośrednio na rozwój ludności, tj. powoduje względnie trwałe zwiększenie bądź zmniejszenie liczebności populacji, a także wpływa na jej rozmieszczenie, są migracje, czyli przemieszczenia ludności związane ze zmianą stałego miejsca zamieszkania lub miejsca czasowego pobytu. W przypadku Wrocławia w pierwszych latach powojennych migracje stanowiły ważny czynnik determinujący kształtowanie się liczby ludności oraz jej struktury.

Warto tu również wspomnieć, że sprawozdawczość o ruchu i stanie ludności, rejestrowana przez biura ewidencji ludności, wprowadzona została na wniosek GUS z 1 sierpnia 1949 r. na podstawie Zarządzenia Przewodniczącego Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 11 kwietnia 1949 r. W latach 1949–1951 przeprowadzono w całym kraju porządkowanie stanu kartotek i ksiąg meldunkowych. Z uwagi na wiele nieściśłości w zebranych materiale empirycznym GUS podjął decyzję, aby od roku 1952 przyjąć za podstawę obliczeń statystycznych o ruchu wędrownym ludności zgłoszenia zamieszkania; dane o ruchu wędrownym za lata 1953–1965 opracowywano na podstawie materiałów biur meldunkowych. Jednakże dane GUS za lata 1952–1957 były publikowane łącznie dla m. Wrocławia i województwa wrocławskiego. Stąd też w opracowaniu skorzystano z danych Urzędu Statystycznego ze sprawozdań biur ewidencji ludności¹⁵.

W przypadku pierwszych lat powojennych (m.in. 1947 r.) skorzystano wtórnie z wyników uzyskanych z badania reprezentacyjnego określającego procentowo strukturę ludności Wrocławia.

Jak wynika z dostępnego materiału liczbowego, do Wrocławia w pierwszych latach powojennych napływała ludność przede wszystkim wiejska (40,8 proc.) oraz ludność pochodząca z małych miast (41,2 proc.), a tylko niewielki odsetek (18 proc.) stanowiła ludność z dużych miast (Warszawa, Lwów, Kraków, Łódź).

W ogólnej liczbie mieszkańców Wrocławia 74 proc. stanowili przesiedleńcy (w tym największy odsetek stanowiły osoby z ówczesnego woj. poznańskiego i warszawskiego), 16,1 proc. stanowili tzw. repatrianci z utraconych ziem wschodnich (w tym głównie z dawnych województw lwowskiego i wołyńskiego) oraz 2 proc. reemigranci (głównie z Niemiec) i 7,9 proc. tzw. polscy autochtoni, czyli obywatele niemieccy, u których stwierdzono polskie pochodzenie etniczne.

W świetle spisu ludności w 1970 r. w ogólnej liczbie mieszkańców Wrocławia udział ludności przybyłej w ciągu ostatnich 10 lat kształtował się na poziomie 18,9 proc., w tym szczególnie wysokie były odsetki ludności napływowej w grupach wieku 20–24 lata (43,4 proc.) oraz 25–29 lat (41,6 proc.)¹⁶. Ludność przybyła do Wrocławia wyróżniała się wysokimi odsetkami osób z wykształceniem wyższym – 32,6 proc. (w tym wśród osób przyjeżdżających z miast 24,5 proc., a wśród osób ze wsi – 7,2 proc.). Przy interpretacji otrzymanych w czasie spisu ludności wyników należy pamiętać, że struktura ludności według poziomu wykształcenia prezentowana jest dla momentu spisu, czyli w przypadku ludności napływowej nie był to moment przybycia do Wrocławia.

W 1970 r. w ogólnej liczbie ludności odnotowano 92,8 tys. osób, które urodziły się za ówczesną granicą Polski. Zgodnie z przyjętą w spisie ludności metodologią ustalono, że wśród przybyłych z tzw. zagranicy (z terenów poza granicami państwa z 1970 r.) 82,4 tys. stanowiły osoby urodzone w ZSRR, głównie

15. *Statystyka miasta Wrocławia*, z. 1, *Ludność 1946–1965*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1966, s. 15–16.

16. Por. *Migracje ludności m. Wrocław. Narodowy Spis Powszechny 8 XII 1970, Ludność*, z. 30, Warszawa, GUS, 1973, s. 22.

pochodzące z terenów objętych w 1939 r. granicami ówczesnej Polski, oraz 5,5 tys. – urodzone w ówczesnym NRD, RFN, Berlinie Zachodnim.

Przy czym trzeba uściślić, że w ówczesnej praktyce administracyjnej uznawano za urodzonych „za granicą” mieszkańców utraconych Kresów Wschodnich, którzy urodzili się na tych ziemiach przed 1939 r. Zatem stosowane powszechnie w dowodach osobistych określenie „urodzony w ZSRR” wobec ludzi, którzy faktycznie urodzili się w Polsce (w jej przedwojennych granicach), było świadomym oszustwem komunistycznych władz państwowych.

Wyniki ostatniego spisu ludności z 2011 r. wykazały, że 50,8 proc. ludności Wrocławia mieszkało tu od urodzenia, czyli nie opuszczało Wrocławia, aktualnego miejsca zamieszkania, lub opuszczało je, ale na okres krótszy niż 12 miesięcy (wobec 56,5 proc. ogółem w Polsce).

Ludność przybyła do Wrocławia, miejscowości aktualnego zamieszkania w latach 2002–2011, stanowiła 10,1 proc. (napływ ludności już znacznie mniejszy niż w okresie międzyspisywom 1960–1970; ludność już w nieco większym stopniu zasiedziała).

W ogólnej liczbie migrantów przybywających do Wrocławia z innych województw był znaczny odsetek migrantów z sąsiednich województw: opolskiego (9 proc.), wielkopolskiego (7,7 proc.) oraz śląskiego (7,2 proc.).

Według zebranych wyników spisu ludności w 2011 r. wśród ludności w wieku 13 lat i więcej, przybyłej do Wrocławia, miejscowości aktualnego

zamieszkania w latach 2002–2011, z innego miejsca w kraju, najwięcej było osób z wykształceniem wyższym – 47,7 proc. (wobec 33,5 proc. przeciętnie na Dolnym Śląsku), nieco mniej ze średnim – 39,4 proc. i bardzo niewiele z wykształceniem zasadniczym zawodowym – 3,4 proc. Biorąc pod uwagę strukturę mieszkańców Dolnego Śląska, można stwierdzić, że przemieszczenia ludności związane ze zmianą miejsca zamieszkania w granicach kraju (województwa) w zdecydowanie większym stopniu obejmowały osoby osiągające najwyższe poziomy wykształcenia, niż w wynikałoby to z ich udziału w ogólnej liczbie mieszkańców (tzw. dodatnia selektywność). Natomiast w mniejszym stopniu objęły zbiorowość z wykształceniem zasadniczym zawodowym czy podstawowym, niż wynikałoby to z ich udziału w ogólnej liczbie mieszkańców.

W pierwszych latach powojennych migracje stanowiły bardzo ważny czynnik determinujący kształtowanie się liczby ludności oraz jej struktury. Zdecydowanie napływ migrantów przewyższał odpływ, więc saldo ruchów wędrowniczych było dodatnie (np. w 1960 r. z powodu migracji wewnętrznych liczba mieszkańców zwiększyła się o 4,3 tys. osób).

Na wzrost liczby ludności Wrocławia wpływ miało utrzymujące się przez cały badany okres dodatnie saldo ruchu wędrowniczego.

W latach 70. XX w. znaczenie tego czynnika dla przyrostu liczby ludności we Wrocławiu mocno się zmniejszyło. W 1983 r. osób opuszczających Wrocław (łącznie z emigrującymi za granicę) było o 444 więcej od przybywających

(jednakże już w 1984 r. ponownie saldo migracji było dodatnie).

Największe nasilenie migracji w badanym okresie wystąpiło w 1989 r. Później do 1991 r. nastąpił spadek liczby ludności napływającej do Wrocławia i migrującej z niego. A od 1992 r. ten proces ponownie się nasilił w wyniku oddziaływania przemian gospodarczych na rynku. Zauważa się ponowne zwiększanie się liczby osób napływających do miasta, co związane jest głównie z poszukiwaniem pracy. Jednocześnie zmniejszał się systematycznie w badanym okresie odpływ ludności z miasta.

W wymienionym 1989 r. saldo migracji średnio w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców osiągnęło wielkość plus 38 osób (czyli 38 osób nadwyżki napływu nad odpływem ludności), wobec minus 76 osób (czyli 76 osób ubytku migracyjnego – nadwyżki napływu nad odpływem) w 1959 r.

W ostatnim 20-leciu utrzymywało się dodatnie saldo migracji na pobyt stały (poza 2006 i 2007 r. o ujemnym saldzie), przy czym do 2005 r. rejestrowano we Wrocławiu coraz to mniejszą nadwyżkę liczby zameldowań na pobyt stały niż wymeldowań z pobytu stałego, a począwszy od 2008 r. – coraz to większą (coraz wyższe dodatnie saldo ruchów migracyjnych). W 2016 r. saldo migracji wyniosło

we Wrocławiu plus 1,9 tys. osób (w 2007 r. – minus 0,2 tys., a w 1995 r. – plus 1,1 tys. osób). Z tytułu migracji na pobyt stały liczba mieszkańców Wrocławia zwiększyła się w 2016 r. o mniej więcej 32 osoby na 10 tys. osób (wobec ubytku ludności z tytułu migracji na poziomie ok. 3 osób na 10 tys. mieszkańców w 2007 r. oraz przyrostu ludności na poziomie 18 osób na 10 tys. mieszkańców w 1995 r.).

W grupie dużych miast wyższym niż we Wrocławiu saldem migracji na pobyt stały w relacji do liczby ludności wyróżniała się jedynie Warszawa: plus 44 osoby na 10 tys. mieszkańców (podczas gdy w Łodzi i Poznaniu notowano ujemne wielkości – odpowiednio ubytek na poziomie 12 i 33 osób w przeliczeniu na 10 tys. osób).

Dojazdy do pracy są bardzo ważnym obszarem analizy lokalnych rynków pracy, dotyczącej szczególnie przepływów ludności związanych z zatrudnieniem oraz powiązań między poszczególnymi jednostkami terytorialnymi. Zapewniają one bowiem uzupełnienie zasobów pracy w zmiennym wymiarze czasowym (dojazdy codzienne bądź rzadsze)¹⁷.

Dane o dojazdach do pracy pochodzą ze specjalnych źródeł informacyjnych i specjalnych badań, które w skali całego kraju są realizowane bardzo rzadko¹⁸. Aby zidentyfikować przepływy ludności związane z zatrudnieniem (kierunki i natężenie przepływów) w skali ogólnokrajowej, Urząd Statystyczny w Poznaniu przeprowadził w 2006 r. badanie przy wykorzystaniu rejestrów administracyjnych Ministerstwa Finansów za

17. Por. Z. Hasińska, E. Stańczyk, *Mobilność przestrzenna ludności a zatrudnienie w województwie dolnośląskim*, [w:] *Sytuacja demograficzna w Polsce*, raport Rządowej Rady Ludnościowej, Warszawa 2017, w druku.

18. M.in. co kilka lat w okresie 1958–1984 GUS prowadził w skali kraju badania reprezentacyjne dot. stanu i rozmieszczenia kadr wykwalifikowanych (tzw. spisy kadrowe). Zawierały one bardzo ogólne informacje o skali dojazdów do pracy. Dojazdy do pracy badane były również w czasie mikrospisu w 1995 r., jednakże zawierały informacje o wyjeżdżających do pracy tylko według miejsca zamieszkania.

2006 r. Metodologię tego badania wykorzystał GUS w Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań 2011 na potrzeby nowego badania, umożliwiającego identyfikację terytorialną miejsc pracy osób pracujących (pracowników najemnych) poza jednostką administracyjną miejsca zamieszkania¹⁹.

Jak wynika ze spisu ludności w 2011 r., w województwie dolnośląskim dojeżdżało do pracy 237,3 tys. pracowników najemnych, czyli znacznie więcej, niż wynika z badania przeprowadzonego w 2006 r. (176 tys. takich pracowników). Pod względem liczby dojeżdżających województwo to w obu latach zajmowało piąte miejsce w rankingu województw. We wszystkich województwach skala dojazdów zwiększyła się w latach 2006–2011, przy czym uszeregowanie województw się zbytnio nie zmieniało²⁰.

Podczas analizy strumieni przyjazdów do pracy w układzie przestrzennym regionu dolnośląskiego stwierdzono, że w 2011 r. przeszło jedna czwarta przyjeżdżających do pracy w tym regionie kierowała się do Wrocławia (65,2 tys. pracowników najemnych przyjeżdżających do pracy).

O atrakcyjności danej jednostki terytorialnej z punktu widzenia popytowej strony rynku pracy świadczyć może wskaźnik ilorazu przepływu, który zgodnie z przyjętą metodologią wyraża stosunek liczby przyjeżdżających do pracy w danym województwie do liczby osób, które wyjeżdżają z niego do pracy do innych województw.

W przekroju dolnośląskich powiatów, zarówno w 2006 r., jak i w 2011 r., wyróżniała się

grupa pięciu jednostek, w których liczba przyjeżdżających do pracy była wyższa niż liczba wyjeżdżających (iloraz przepływów wyższy od 1). Do grupy tej niezmiennie należały miasta Wrocław, Jelenia Góra i Legnica oraz powiat polkowicki, wałbrzyski (wałbrzyski w 2006 r.), a w 2011 r. także wrocławski. Najwyższą wartość tego wskaźnika odnotowano we Wrocławiu, gdyż na 10 osób wyjeżdżających do pracy z tego miasta przypadało odpowiednio 61 w 2006 r. i 46 osób w 2011 r. przyjeżdżających do pracy spoza Wrocławia. W pozostałych 24 powiatach proporcje były odwrotne: więcej było osób wyjeżdżających niż przyjeżdżających (iloraz przepływów poniżej 1).

Przy podsumowaniu analizy dojazdów do pracy w województwie dolnośląskim należy zwrócić uwagę na szczególną rolę Wrocławia jako miejsca pracy dla mieszkańców województwa dolnośląskiego i mieszkańców innych województw oraz jako źródła zasobów pracy dla otoczenia Wrocławia. Pod względem liczby przyjeżdżających do pracy w 2011 r. Wrocław zajmował piątą lokatę w kraju wśród miast na prawach powiatu (po Warszawie, Katowicach, Krakowie i Poznaniu). W skali kraju Wrocław należał również do grupy powiatów z największą przewagą liczby przyjeżdżających do pracy nad liczbą wyjeżdżających do pracy (szóste miejsce po Warszawie, Katowicach, Rzeszowie, Opolu i Krośnie).

Do pracy w stolicy województwa dolnośląskiego w 2011 r. przyjeżdżało łącznie z innych

19. Por. *Dojazdy do pracy. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa, GUS, 2014, s. 27–28; <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/dojazdy-do-pracy-nsp-2011,7,1.html> (dostęp: 20 V 2017 r.).

20. Por. *Dojazdy do pracy w województwie dolnośląskim w 2011 roku*, Wrocław, US, 2015, s. 3–18; <http://wroclaw.stat.gov.pl/opracowania-biezace/opracowania-sygnalne/> (dostęp: 20 V 2017 r.).

gmin w kraju ponad 65,2 tys. osób. Wrocław pozyskuje najwięcej zasobów pracy z obszaru metropolitalnego (z gmin: Siechnice, Długołęka, Wisznia Mała, Miękinia i Czernica). Pracownicy mieszkający poza województwem dolnośląskim stanowili 29,8 proc. ogólnej liczby przyjeżdżających do pracy we Wrocławiu. Ich miejsce zamieszkania znajdowało się nawet w odległych miastach wojewódzkich: Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Łodzi.

Strumień wyjazdów do pracy z Wrocławia ma mniejsze rozmiary niż strumień przyjazdów. W 2011 r. z Wrocławia wyjeżdżało do pracy ok. 14,3 tys. osób²¹. Zasięg przestrzenny tych wyjazdów obejmuje nie tylko otoczenie Wrocławia, ale też odległe gminy z innych województw. Pracownicy najemni mieszkający we Wrocławiu poza województwo dolnośląskie najczęściej wyjeżdżali do pracy do gmin województwa wielkopolskiego, mazowieckiego i śląskiego, przy czym miejsce pracy najliczniejszej grupy tych osób znajdowało się w Warszawie, a następnie w Krakowie, Poznaniu, Opolu i Łodzi.

Podsumowanie

Konsekwencją II wojny światowej były bardzo duże straty ludnościowe, które dotknęły Wrocław. W mieście tym w ciągu kolejnych 80 lat nastąpiła całkowita wymiana ludności.

W końcu 2016 r. ludność Wrocławia liczyła 637,7 tys. mieszkańców, tj. prawie dwukrotnie

więcej niż na początku 1946 r. (i o 16,7 tys. więcej niż w 1939 r.). W grupie dużych miast polskich Wrocław wyróżniał się tempem przyrostu rzeczywistego.

W świetle opracowanej przez GUS prognozy liczby ludności na poziomie gmin należy oczekiwać do 2030 r. już słabszej tendencji wzrostowej poziomu zaludnienia Wrocławia, odmiennie niż w większości innych miast, w przypadku których prognozuję się tendencję spadkową liczby ludności.

W pierwszych latach powojennych głównym czynnikiem wpływającym bezpośrednio na rozwój ludności były migracje ludności (utrzymująca się w dłuższej perspektywie czasowej nadwyżka napływu nad odpływem ludności). Miasto to cechuje na ogół dodatnie saldo ruchów migracyjnych wewnętrznych.

Wrocław w porównaniu z innymi miastami charakteryzuje się dosyć dużym przyrostem liczby ludności z powodu migracji.

Ważną i rosnącą rolę w przestrzennym dostosowaniu podaży do popytu na dolnośląskim rynku pracy odgrywają dojazdy do pracy. Wrocław jest największym ośrodkiem dojazdów, gdyż zasięg jego oddziaływania wykracza nie tylko poza podregion wrocławski, ale nawet poza województwo. Dojazdy do pracy także uzupełniają miejscowe zasoby pracy, szczególnie w gminach podwrocławskich, zwłaszcza w Kobierzycach.

Przez większość lat analizowanego okresu we Wrocławiu utrzymywał się dodatni przyrost naturalny, na który wpływ miał systematyczny

21. W świetle danych mikrospisu ludności, przeprowadzonego w 1995 r., liczba wrocławian wyjeżdżających do pracy poza Wrocław kształtowała się na poziomie 7,9 tys. osób (niestety, zakres przedmiotowy mikrospisu nie obejmował strumienia przyjeżdżających do pracy, czyli dojazdów do pracy według miejsca pracy). *Spis Ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną 1995. Ludność. Warunki mieszkaniowe. M. Wrocław*, Wrocław, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1996, s. 17.

napływ do miasta ludności w wieku matrymonialnym. Najwyższy poziom przyrostu naturalnego to pierwsze 15-lecie powojenne. W kolejnych latach wraz z obniżaniem się liczby urodzeń żywych wielkość przyrostu naturalnego stopniowo malała, aż w okresie 1992–2009 zarejestrowano ubytek ludności z tytułu nadwyżki zgonów nad urodzeniami.

Prognozuje się, że w najbliższej przyszłości wystąpi ubytek naturalny: w 2030 r. na poziomie 2,8 promila (wobec plus 1 promil w 2016 r.). Obecnie jeszcze notuje się dodatni przyrost naturalny, który może być efektem tzw. drugiego echa wyżu demograficznego lat 50. XX w.

Na ogół Wrocław należał do grupy miast o najwyższym poziomie przyrostu naturalnego (w tym natężenia urodzeń).

W sferze uwarunkowań demograficznych rozwoju społeczno-gospodarczego dodatni przyrost naturalny, odpowiedni poziom rodności i relatywnie niskie natężenie umieralności, mające pozytywny wpływ na proces reprodukcji

ludności, można by zaliczyć do potencjałów rozwojowych Wrocławia.

Podobnie jak w skali całego kraju czy województwa oraz w innych dużych miastach, również we Wrocławiu poziom dzietności nie gwarantował prostej zastępowalności pokoleń.

Również podobnie jak w skali całego województwa i kraju obserwuje się proces starzenia się społeczeństwa. W analizowanym okresie (1950–2016) znacznie pogorszyły się relacje międzypokoleniowe między osobami w wieku 65+/60 (dziadkami lub babciami, emerytami), osobami w wieku poprodukcyjnym, a dziećmi i młodzieżą w wieku do 17 lat (wnukami), osobami w wieku przedprodukcyjnym. Począwszy od 2002 r., w ogólnej liczbie mieszkańców Wrocławia notowano więcej osób w wieku poprodukcyjnym niż osób w wieku przedprodukcyjnym. Ta niekorzystna struktura wiekowa mieszkańców może prowadzić do dalszego pogłębiania się procesu starzenia się społeczeństwa.

Bibliografia

- 1939–1945 *Pro memoria*, Warszawa, GUS, 2015.
- E. Czapiewski, R. Nowakowski, *Wokół podziałów administracyjnych Wrocławia i dyskusji nad reformą rad osiedlowych*, „Miasto. Pamięć i Przyszłość. Wrocławski Rocznik Samorządowy”, nr 1 (2016), Wrocław.
- *Dojazdy do pracy. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa, GUS, 2014, s. 27–28; <http://stat.gov.pl/spisy-powszechny/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/dojazdy-do-pracy-nsp-2011,7,1.html>.
- Z. Hasińska, E. Stańczyk, *Mobilność przestrzenna ludności a zatrudnienie w województwie dolnośląskim*, [w:] *Sytuacja demograficzna w Polsce*, raport Rządowej Rady Ludnościowej, Warszawa 2017, w druku.
- *Ludność i procesy demograficzne we Wrocławiu w latach 1989–1994*, Wrocław, Wojewódzki Urząd Statystyczny, 1995.
- *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie dolnośląskim w 2016 r.*, Wrocław, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 2017.
- *Migracje ludności m. Wrocław. Narodowy Spis Powszechny 8 XII 1970*, *Ludność*, z. 30, Warszawa, GUS, 1973.
- *Migracje zagraniczne i wewnętrzne ludności województwa dolnośląskiego. NSP Ludności i Mieszkań 2011*, Wrocław, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 2014.
- *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950. Struktura zawodowa i demograficzna ludności. Indywidualne gospodarstwa rolne. Województwo wrocławskie*, Warszawa, GUS, 1954.
- *Prognoza ludności gmin na lata 2017–2030*, Warszawa, GUS, 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/>.
- *Rozwój terytorialny*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006.
- *Spis Ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną 1995. Ludność. Warunki mieszkaniowe. M. Wrocław*, Wrocław, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1996.
- *Wrocław w 35-leciu na tle dużych miast Polski*, *Studia i materiały* nr 10, Warszawa, GUS, 1980.
- *Wrocław w liczbach 1945–1970*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1970.
- *Statystyka miasta Wrocławia*, z. 1, *Ludność 1946–1965*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1966.

Akty prawne

- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1972 r. w sprawie zmiany granic miast Krakowa, Poznania i Wrocławia*, Dz.U. 1972 Nr 50 poz. 323.
- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 1970 r. w sprawie zmiany granic miasta Wrocławia i powiatu trzebnickiego w województwie wrocławskim*, Dz.U. 1970, Nr 8, poz.70.
- *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59.
- *Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa*, Dz.U. 1950 r. Nr 28, poz. 255.

Źródła danych statystycznych

- *Dolnośląski Rocznik Statystyczny 1963 (m. Wrocławia i woj. wrocławskiego)*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, 1963.
- *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, Warszawa, GUS, 1994.
- *Rocznik Statystyczny Miasta Wrocławia 1967*, Wrocław, Miejski Urząd Statystyczny, 1967.